

Věčný problém postavení (i výtvarného) umělce aneb tzv. status umělce se vrací

Předesílám, že status umělce si může přisoudit každý sám. Má-li mít však platnost ve vztahu k institucím, zejména pak ke státu a samosprávě, nemá takové prohlášení žádnou účinnost.¹⁾ Proto se různé autority snažily a snaží vypracovat všeobecně použitelnou definici. Ve světě i u nás. Také Unie výtvarných umělců spolu se zástupci dalších uměleckých profesí (divadlo, film, architektura, literatura a překladatelství, hudba, tanec) byla přizvána k jednání s Ministerstvem kultury, pokud takové zásadní problémy měly být řešeny. Že ta účast nepřinesla žádoucí výsledky je v našem případě omluvitelné slábnoucí podporou výtvarné obce jako celku a jejích špiček zvláště. Ale nejen tím, vždyť jsme tam byli jenom jedním účastníkem z mnohých. Nejsm si ale jist úspěchem ani v případě, že by postavení profesních reprezentací bylo silnější. Vždyť ani krátké působení společné koordinační Rady uměleckých obcí žádné výsledky nepřineslo. V dalším textu se pokusím ozřejmit, proč podle mého názoru všechno úsilí přineslo tak hubené výsledky.

První kroky po listopadu 1989 byly zamýšleny jako transformační, změnily se však záhy v kroky destrukční a v dohledné době nezvratné. Transformace měla směřovat k eliminaci negativ, spojených s předchozí praxí při zachování všech pozitiv, která při definovaném postavení umělce mohl stát garantovat. Hlavní transformační kroky státu ale této snaze nepřály.

K ochladnutí elánu umělců došlo poměrně brzo – jak jinak než pohledem do peněženky. První vystřízlivění umělecké obce přineslo zrušení speciální daně z literární a umělecké činnosti (LUČ) přijetím dodnes platného zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů. A k tomu přibýly povinné platby zdravotního pojištění a dobrovolné (a později povinné) platby pojištění sociálního; o těchto platbách před tím neměl nikdo ani potuchy; za tzv. registrované umělce vše kromě daně z LUČ platil stát.

Druhé vystřízlivění přinesla ztráta ochrany ateliérů (nebytových prostor) a také státem zaručeného nízkého nájemného pro umělce (nájemné z ateliérů bylo shodné s regulovaným nízkým nájemným z bytů). V té době se i výtvarní umělci prostřednictvím UVU snažili udržet status quo, tedy dědictví socialistického Československa. Jak u daně z LUČ, tak i v případě nájemného to byl boj marný a vlastně nesmyslný. Úlevy a výjimky praktikované minulým režimem byly s novým ekonomickým systémem neslučitelné. Vlastníci nebytových prostor chtěli na svém povýtce zanedbaném majetku vydělávat a měli na to plné právo. Tímto marným (a vlastně sobeckým) snažením však autorita reprezentace výtvarné obce i umělecké obce jako celku poprvé (a hned na začátku) značně utrpěla.

Transformace nestátního Českého fondu výtvarných umění v nadaci (později rozdělené ve dvě nadace – jednu pro výtvarné umění – dnes Nadace českého výtvarného umění, www.ncvu.eu, a jednu pro architekturu – dnes Nadace české architektury,

<https://nca.info>) skončila s nevalnými výsledky, protože hlavní zdroj příjmů rokem 1992 skončil.

Destrukci prošla i jasná a dlouhodobá perspektiva financování kultury. První období, kdy i zmínka o nějakém plánování budila jen útrpnost nebo smích, však brzy skončilo poměrně brzy. Z kulturní politiky opadla nálepka socialismu a začalo se s ní pracovat jako s běžným nástrojem řízení.

Účastnili jsme se osobně nebo formou připomínek přípravy řady koncepčních materiálů, jejichž záměry a doporučení v nich obsažená bez výsledku tiše odpočívají dodnes. Jen namátkou vybírám:

A) 2003-2006_
Kulturní politika + Zákon o veřejné podpoře kultury

B) 2006-2012
Kulturní politika

Zde např. v návrhu článku 25 bylo výslovně uvedeno: „Usilovat o zohlednění specifík vybraných uměleckých povolání v sociálně ekonomických právních předpisech // Konkrétně:

Vláda bude proto usilovat, aby připravovaná reforma důchodového pojištění pamatovala na tuto okolnost a v rámci svých možností bude podporovat nabídku vhodných **forem penzijního připojištění** i rekvalifikačních kurzů apod.“

C) 2007-2013_
Koncepce účinnější podpory...

D) 2009-14_
Státní kulturní politika 2009-2014

E) 2015-20
Státní kulturní politika

Proklamace a poměrně bídné výsledky lze ukázat na tom, jak nevyřešené problémy plynule přecházející z jednoho dokumentu do druhého, jako např.:

- stále opakovaná snaha o 1 % na kulturu
- specifika v důchodovém zabezpečení
- nekonečné prodlužování existence tzv. příspěvkových organizací
- pokud jde o výtvarné umění, stále bezvýsledná snaha vrátit alespoň do veřejných zakázek povinné % na kultivaci veřejného prostoru (vytvoření uměleckých děl) nebo možnost pro podnikatele zahrnout zakoupení uměleckých děl do nákladů atd.

Pokud jde o problém tzv. statusu umělce, pak zrovna v době, kdy se podle dokumentu Kulturní politika 2006-2012 mělo „*usilovat o zohlednění specifík vybraných uměleckých povolání v sociálně ekonomických právních předpisech*“, proběhlo v rámci Bienále Plzeň 2010 oborové sympozium „Plzeň – prostor (nejen) pro kresbu“. Dlouho připravovaný sborník z tohoto sympozia nakonec nevyšel, protože Bienále závislé na získávání grantů v roce 2016 zaniklo. Je to škoda a – mimochodem – je to i jeden z „výsledků“ oněch hezky psaných kulturních politik, ať už státních nebo krajských či městských. Podobně zanikl i čtrnáctideník Ateliér, obnovený časopis Umění a řemesla

a mnoho dalšího. Je to dobře nebo špatně? Rozhodně je to škoda.

Vrátím se raději ke svému příspěvku na oborovém sympoziu, které proběhlo v přednáškovém sále Západočeského muzea 7. října 2010. Ten příspěvek jsem nazval **„Kresba - prostor pro úvahu (nejen) o rozhraní profesionálního a amatérského přístupu k tvorbě“**.²⁾ Tam jsem charakterizoval problémy spojené s postavením výtvarného umělce ve světle tehdy aktuální verze definice UNESCO, s níž pracovalo i Ministerstvo kultury ČR. Šlo o formální definici umělce UNESCO z roku 1980, jež byla aktualizována zprávou „Definice umělce pro daňové a prospěchové účely“, zpracovanou International Federation of Arts Councils and Culture Agencies v roce 2002 v tomto znění:

„Umělci jsou osoby, jež vytvářejí či interpretují umělecká díla s tím, že se touto prací živí nebo o to usilují. Tvorba uměleckých děl je zásadní součástí jejich života a svou činností přispívají k rozvoji umění a kultury. Umělcem je ten, kdo je za umělce považován, a to bez ohledu na to, zda je profesně vázán k profesním uměleckým subjektům.“

Co mne na této definici zarazilo? Posudte sami: týká-li se výše uvedená definice i těch, kdo **„o to usilují“**, nemusí u řady z nich toto úsilí vést k profesionálnímu uměleckému výkonu třeba po celý život. A i oni tedy jsou umělci? Jak si při tom nevzpomenout na poslední nedokončený román Karla Čapka Život a dílo skladatele Foltýna. Anebo raději nevzpomínat a pokusit se z toho vyvodit nějaký rozumný závěr.

Zjednodušeně řečeno:

Před rokem 1990 měli postavení profesionála výtvarní umělci registrovaní u Českého fondu výtvarných umění. O jejich registraci – tedy statusu výtvarného umělce rozhodovaly komise – a komise byly tím prvním, co bylo po roce 1989 označováno jako „bolševické“ zlo a proti čemu se hned v listopadu a prosinci 1989 aktivity výtvarníků postavily. Ale čím takový platný verdikt nahradit? U architektů např., kteří jsou výtvarnému světu nejbliž, to činí Komora architektů. Ta je ovšem zřízena zákonem a přebírá i část výkonu státní správy. Komorový systém se týká i jiných profesí, jejichž výkon ovlivňuje bezpečnosti obyvatel (např. lékařů) nebo které si komoru dokázaly vydobýt (např. advokáti). Pro svobodnou uměleckou výtvarnou práci (tvorbu) je to nemožné. Jen restaurátoři uměleckých děl (a jen v případě památek zapsaných ve státních seznamech) podléhají udělování licencí; ani ti však komoru nemají (nebo ji nepotřebují).

Možné řešení vycházející z definice UNESCO nabízí UVU ČR vychází ze závěrečné věty: **„Umělcem je ten, kdo je za umělce považován“**. Jde jen o to, **kým** je za umělce považován. Řešení jsem popsal v odstavci 2.4 citovaného příspěvku na plzeňském sympoziu:

„2.4 Autoregulace profese

Definice UNESCO umožňuje respektovat též sebereflexi branže samé a připustit, že

profesionálním umělcem je ten, koho profesionálové mezi sebe přijmou (nebo / a jehož umělecké výkony jsou takto akceptovány i veřejností). Tento rovněž problematický model uplatňuje Unie výtvarných umělců České vedením Národního registru profesionálních výtvarných umělců a designérů.

UVU ČR si tento způsob mohla dovolit, protože vznikla a je tvořena profesními sdruženími (oborovými nebo smíšenými regionálními), která jsou ve shodě se stanovami UVU ČR a podle vlastních stanov povinna dbát o kvalitu svých členů.

Jenže!!! Volnost (nevázanost tvorby zákonnými podmínkami, jako např. u živnosti) a ústavně zaručené svobody nedovolují uzavřít takový registr jen pro členy profesních sdružení. Registr je proto otevřen i všem absolventům vysokých škol s uměleckými obory, respektive těm z nich, kteří v oboru působí.

Protože je však zápis v registru dobrovolný, nemůže být registr nikdy úplný, jako je např. zápis v České komoře architektů. Kdo podmínky splňuje, ale zapsán být nechce, zapsán být nemůže. A tato „vada“ není odstranitelná, leda profesní soudržností, která nikdy nebyla mezi výtvarnými umělci silná a dnes je, alespoň u nás, slabá, ba stále slábnoucí.

A pak je tu ještě šedé pásmo absolventů středních a vyšších odborných škol a různých odborných kurzů a také autodidaktů, z nichž mnozí také překročili hranici amatérské a hobby tvorby. Jejich individuální formální začlenění mezi profesionály je vázáno na třicet let starý a rovněž problematický úzus deseti let praxe v oboru.“

Slova byla pronesena, sborník nakonec nevyšel. Symposia se účastnilo i několik vysokoškolských učitelů. Ti by – když ne pro sebe, tak aspoň v zájmu svých studentů a absolventů – měli mít zájem o profesi jako celek. Neměli.

Uplynulo devět let. Člověka potěší alespoň to, že neřešený problém nezůstal bez povšimnutí. Markéta Jonášová v článku „Pojďme si promluvit o podpoře umělců v Česku“ publikovaném 14. října 2019 ³⁾ k tomu uvádí:

„Právním nástupcem SČVU a členem mezinárodní organizace výtvarných umělců UNESCO se pak stala Unie výtvarných umělců (UVU ČR). Podle informací uvedených ve sborníku Studie současného stavu podpory čítala na počátku této přeměny výtvarná obec přibližně deset tisíc osob, neboť nezahrnovala pouze umělce, ale také architektky, restaurátory, řemeslníky, teoretiky a historiky umění. Postupně se však prosadil proces individualizace a dezintegrace, jenž ve výtvarné obci pokračoval i v následném desetiletí.[1] V současné době obsahuje národní registr profesionálních výtvarných umělců a designérů ČR, který je uveřejněn na stránkách UVU ČR, jména přibližně 160 umělců a designérů. Pro zapsání do registru a získání mezinárodní identifikační karty je nutné splnit kritéria zápisu: v zásadě je zapotřebí být etablovaným výtvarníkem či výtvarně činným absolventem vysoké školy a uhradit členský příspěvek ve výši 750 Kč ročně (pro absolventy se slevou). Pakliže jsou tato vstupní kritéria poměrně vstřícná, proč se Unie (a její webové stránky) nachází v tak bezútěšném stavu?

Jedním z hlavních důvodů je pravděpodobně to, že aktuálně členství v UVU ČR pro umělce postrádá zásadní smysl. Přijetí do této zastřešující organizace totiž autorům nijak negarantuje zvláštní status, neboť Česká republika nemá žádnou speciální právní úpravu definující status profesionálního umělce. Činnost Unie rovněž není natolik výrazná, aby potenciální členové mohli nabýt dojmu, že svým členstvím přispějí k vyjednávání s politickými představiteli. Rejstřík profesionálních umělců si však v době svého vzniku takové ambice kladl, což vyplývá z analýzy postavení výtvarných umělců v České republice, kterou Unie publikovala v roce 2002: „Ostrá hranice mezi profesionálním výtvarným umělcem a amatérem s právními důsledky v ČR není stanovena. Autorský zákon tento problém řešit nemůže, protože autorství se s profesionalitou nekryje. Z hlediska daňového, sociálního zabezpečení a zdravotního pojištění je autorská výtvarná činnost (tvorba) zahrnuta pod kategorii samostatné výdělečné činnosti. Jedinou možností diferenciací je autoregulace v rámci výtvarné umělecké obce samotné, o což UVU ČR usiluje zejména vedením Rejstříku profesionálních výtvarných umělců činných na území ČR.“ V současné situaci však registrace žádné výhody umělcům v sociální oblasti nepřináší.“

K tomu jedna poznámka. Autorka píše: „V současné době obsahuje národní registr profesionálních výtvarných umělců a designerů ČR, který je uveřejněn na stránkách UVU ČR, jména přibližně **160** umělců a designérů.“

To by byl skutečně zanedbatelný počet. Nepovšimla si ale, že jsou v seznamu umělci, jimž byla v **závislosti na úhradě členského příspěvku** vystavena identifikační karta s platností nejméně do 31.1.2021.

Zveřejněná část rejstříku zahrnovala tedy jen ty zapsané, kteří uhradili členský příspěvek nebo kteří jsou od úhrady členského příspěvku osvobozeni. V rejstříku je zapsáno ve skutečnosti po revizi v lednu 2021 celkem **1329** profesionálních výtvarných umělců, z nichž 1262 je příjemcem elektronických informací.

Pro úvahy o velikosti výtvarné obce není bez zajímavosti údaj, že od roku 1990 obdrželo identifikační kartu profesionálního výtvarného umělce s platností alespoň jeden rok celkem **5845** osob.

V Národním registru jsou však zapsány převážně starší ročníky, zatímco dnešní jádro výtvarné umělecké obce by měla tvořit střední generace absolventů uměleckých škol, kteří se v oboru dokázali uplatnit. Ty ovšem během studia většina vysokoškolských učitelů k vědomému vztahu k výtvarné obci jako celku nevedla, pokud je přímo neodrazovala.

Na Slovensku se vše odehrávalo podobně jako u nás (společná likvidace federálního SČSVU – Svazu československých výtvarných umělců, likvidace slovenského svazu s nástupnictvím Slovenské výtvarné unie, založené jako u nás na jednotlivých suverénních profesních spolcích, rozpad výtvarného fondu atd.). Je zajímavé, že ale nakonec byl na Slovensku kulturní fond znovu uzákoněn, ale v nové podobě. Jde o jeden společný Fond na podporu umění (<https://www.fpu.sk/>) plně dotovaný ze státního rozpočtu. To ovšem něco zcela jiného než náš Státní fond kultury, který se vlastně stal jen jednou z grantových agentur.

Slovenský fond eviduje profesionální umělce, o čemž rozhodují pětičlenné komise. Evidence je tak úředním přiznáním statusu umělce. Připomíná to stav před rokem 1989 s oněmi kritizovanými a nenáviděnými komisemi. Ale položme si otázku: byl to skutečně stav špatný z principu – nebo v roce 1990 stačilo odstranit ideologická hlediska, změnit složení komisí a podržet přiznávání státem respektované čistě profesní způsobilosti? Na Slovensku tak vyřešili problém, který je v České republice dnes prakticky neřešitelný.

Na závěr se vrátím k výše citovanému textu Markéty Jonášové, v němž píše: *„Činnost Unie rovněž není natolik výrazná, aby potenciální členové mohli nabýt dojmu, že svým členstvím přispějí k vyjednávání s politickými představiteli.“*

Ale co je unie? Formálně nástupcem likvidovaného Svazu českých výtvarných umělců (SČVU) a společně s nově vzniklou Slovenskou výtvarnou unií (SVÚ) také likvidovaného federálního Svazu československých výtvarných umělců (SČSVU). Vnitřní strukturou se však od bývalého svazu zcela odlišuje. Byla koncipována jako „federace“ jednotlivých profesních občanských sdružení (dnes spolků), zakládaných umělci podle jejich zájmů buď jako sdružení územní (mnoho oborová) nebo profesní (jednooborová). Likvidovaný svaz byl centralizovanou organizací, měl silné ústředí, spojené s politickým vedením státu, a měl slabou a na vedení závislou oborovou strukturu (volné umění zahrnuté do sekce MSGR – malíři, sochaři, grafikové, restaurátoři), sekci UP (umělecký průmysl, užité umění) a sekci teoretiků. Doplnkem byly naprosto na ústředí závislé územní (krajské) organizace. Více než 2/3 umělců byly vázány přímo na Prahu.

UVU byla koncipována zcela opačně. Zjednodušeně řečeno: silné členské organizace – nezávislá občanská sdružení (samostatné právní subjekty), které smluvně vytvářely unii jako „spolek spolků“, v němž každý spolek má jeden hlas; mělo to být ústředí slabé, ale výkonné.

V organizačních záležitostech, a jen v nich, byl tak uplatněn demokratický model (rozhodování většiny). Tento model však nemohl být naplňován jinak než aktivní účastí reprezentantů umělecké obce.

Jak mohla být UVU *„silná k prosazování skutečných potřeb výtvarníků“*, když ti, kteří by jí tu sílu a prestiž dát mohli, se postavili vědomě mimo. Buď nečinně tolerovali její existenci, nebo se (slušně řečeno) podívovali těm, kdo se o společné věci profese alespoň starat snažili.

Co se přihodilo? Nic zvláštního. Po dvou letech od převratných změn ztratila interes revoluční střední generace, která získala místa „pod penzí“ v stávajících a jako houby po dešti nově vznikajících vysokých i středních školách. A kde jsou jejich absolventi? Kdo z výtvarných umělců – pedagogů uvedl svého žáka do některého profesního spolku? Téměř nikdo! Těch pár mladších s vysokoškolským vzděláním si cestu do spolků nebo k zápisu v rejstříku našlo samo.

Jakže to bylo koncipováno? Silné členské organizace (dnes spolky), které smluvně tvoří unii jako „spolek spolků“; ústředí mělo být slabé, ale výkonné.

A jak to dopadlo? Spolky jsou slabé a stárnoucí a doslova živořící „ústředí“ pracuje v nouzovém režimu.

Dnes, kdy věkový průměr zbytku členů unie překračuje 60 let, je možné jen s politováním konstatovat, že to naše generace nezvládla.⁴⁾ A od rozptýlené střední a taky pomalu stárnoucí generace nic očekávat nelze.

A co nastupující generace? Zatím v tom plavou, jak umí.

V Brně 20. ledna 2021

Poznámky:

¹⁾ Pouze v případě zdanění a následné povinné platby sociálního a zdravotního pojištění takové prohlášení v České republice platí. Kdo toto prohlásí a je činný jako fyzická osoba (přesněji osoba samostatně výdělečně činná – OSVČ), může svobodně tvořit a nepodléhá režimu živnostenského zákona; jeho činnost není také regulována povinným členstvím v žádné z uzákoněných komor, jako je tomu u některých dalších tzv. svobodných povolání. Stejně jako v případě autorství, které reguluje a chrání autorský zákon, z tohoto prohlášení automaticky nevyplývá, že jde o umělce.

²⁾ Celý text je zveřejněn na <http://www.uvucr.cz/akce/bienale-plzen-2010-symposium-bruza-kresba.pdf>

³⁾ Markéta Jonášová: Pojdme si promluvit o podpoře umělců v Česku; <https://artalk.cz/2019/10/14/pojdme-si-promluvit-o-podpore-umelcu-v-cesku/>

⁴⁾ Přesněji jde o narozené zhruba mezi léty 1930 a 1970.

Text „**Oskar Brůža: Věčný problém postavení (i výtvarného) umělce aneb tzv. status umělce se vrací, Brno 2021**“ podléhá licenci [Creative Commons — Uvedte původ-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní — CC BY-NC-ND 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/). Touto licencí není dotčeno právo citace, upravené v § 31 zákona č. 121/2000 Sb. o právu autorském... (autorský zákon).

Text byl poprvé publikován 21. ledna 2021 na <http://www.uvucr.cz/diskuse/oskar-bruza-vecny-problem-postaveni-umelce.pdf>